

KÖKTÜRK HARFLİ YAZITLARDAKİ 'ESİZ' KELİMESİ ÜZERİNE

On The Word of 'Esiz' in The Kokturk Letter Inscriptions

Nuridin USEEV*

Dil Araştırmaları, Bahar 2019/24: 31-42

Öz: Vefat eden şahısın kimlerden, nelerden ayrıldığını, kimlere, nelere doymadığını, hayatında ne gibi önemli işleri yaptığını, kaç yaşında vefat ettiğini anlatan kısa metinlerden oluşan Köktürk harfli Güney Sibirya Yazıtları'nda, özellikle Yenisey Yazıtları'nda en çok esiz / esizim kelimesi geçmektedir. Bu kelime bilim adamları tarafından farklı şekilde yorumlanmış; bundan dolayı yazıtların tamamı değişik anlam kazanmıştır. Örneğin: T. Tekin ve onun görüşünü kabul eden bilim adamları söz konusu kelimeyi bir acınma ünlemi olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla onlara göre 'Kök teñride kün ay esiz ermiş, esizime adırılıtm' cümlesi 'Gökyüzünde, güneş ve ay, ne yazık ki, imiş, ne yazık ki, ayrıldım' şeklinde tercüme edilmektedir. Ancak bu tercümeden bir anlam çıkarmak, cümlelerin yapısını tespit etmek mümkün olmamaktadır. Üstelik esiz kelimesinin iyelik ve çokluk ekleri ile çekimlenmiş esizim, esiziñ, esizlerim kullanımlarının bulunması söz konusu kelimenin çekime girmeden kalıp ifade olarak kullanılan acınma ünlemi olma ihtimalini zayıflatmaktadır. Bundan dolayı B. Orinbay, R. Alimov gibi bilim adamları esiz kelimesinin "değerli" anlamına gelen bir cins kelime olduğunu düşünmektedirler.

Makalemizde esiz kelimesinin leksik anlamı, metinlerdeki kullanımı, morfolojik yapısı ve sentaktik görevi incelenmeye alınmış; çalışma sonucunda söz konusu kelimenin bir acınma ünlemi değil, değerli anlamına sahip bir kelime olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Köktürk harfli yazıtlar, Yenisey Yazıtları, esiz, acınma ünlemi, değerli, cins kelime.

Abstract: The South Siberian inscriptions in Köktürk letters are composed of short texts describing who passed away, who separated from what, what they did not fulfill, what important works they did in their lives, and how old they died. The most common word in these inscriptions is the word 'esiz'. This word has been interpreted differently by scientists, so all of the inscriptions have acquired different meanings. For example, T. Tekin and scientists who accept her view accept the word as an exclamation of pain. Therefore, according to them, the sentence Kök teñride kün ay esiz ermiş, esizime adırılıtm' is interpreted as 'Sky, sun and moon, unfortunately, enthronement, unfortunately, separated'. However, it is not possible to make a meaning and to determine the structure of the sentence from this translation. Moreover, the use of the word esiz by possessive and multiplicative suffixes weakens the possibility that this word can be used as an exclamation of pain. Therefore, scientists like B. Orinbay and R. Alimov thinks that the word esiz is a word which means a dear.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek/KIRGIZISTAN, nuruseev@gmail.com.
Gönderim Tarihi: 18.03.2019 / Kabul Tarihi: 20.04.2019

In our work have been examined the lexical meaning, the use in texts, the morphological structure and the syntactic task of the word *esiz*. As a result of the study, it was concluded that the word *esiz* was not an exclamation of pain but a word with dear meaning.

Keywords: Old Turkic inscriptions, Yenisey inscriptions, *esiz*, an exclamation of pain, dear, word.

Giriş

Bilindiği gibi Yenisey Yazıtları'nın çoğu mezar taşlarına kazınan, merhumum hayatındaki önemli noktaları barındıran ve onun kimlerden ayrıldığını birer birer anlatan epitafik kitabelerdir. Dolayısıyla söz konusu yazıtlar bu dünyadan öbür dünyaya göç eden insanın eşinden, kutsal devleti ve milletinden, evlatlarından, akrabalarından, arkadaşlarından ve kutsal yer-suyundan ayrılmasını, bundan kaynaklanan duygularını ve acısını yansıtan kalıp ifadelerden oluşmaktadır. Ancak Yenisey Yazıtları Orhun Yazıtları'na göre daha küçük olmasından dolayı bilim adamlarının ilgisini çok çekmemiştir. Bundan dolayı bu yazıtların metni, dili ile ilgili gerçeğe aykırı görüşler söylenmiştir. Örneğin, Sir Gerard Clauson, Yenisey Yazıtları'nın çok basit ve aralarında ilişki bulunmayan metinlerden oluştuğunu ileri sürmekte (Clauson, 1962: 69), L. Bazin, söz konusu yazıtların mantıksal bir yapıya sahip olmadığını belirtmektedir (Bazin, 1958: 106). A. M. Şçerbak, Yenisey Yazıtları'nın doğru bir kompozisyona sahip olmadığını, kısa kelime gruplarının dağınık topluluğu gibi bir imaj bıraktığını belirttikten sonra, söz konusu yazıtların 'basitliği' yazıtların kendisinden değil, iyi araştırılmamasından kaynaklandığını ifade etmektedir (Şçerbak, 1970: 122). A. M. Şçerbak'ın dediği çok önemlidir. Çünkü gerçekten Yenisey Yazıtları'nın iyi anlaşılması, metin yapısının çözülememesi bu yazıtların iyi araştırılmamasının sonucudur. Buna yanlış yorumlanan kelimeleri ve kelime gruplarını eklersek karmaşıklık daha da artmaktadır. Yanlış yorumlandığını düşündüğümüz kelimelerden birisi **esiz** (*esizime, esizlerime, esiziñ*) kelimesidir.

1. Esiz Kelimesinin Önceki Anlamlandırmaları

zs, amzs şeklindeki bu kelime S. Ye. Malov ve onu takip eden H.N. Orkun tarafından **siz** ve **sizime** şeklinde okunmuş; şahıs zamiri olarak kabul edilerek *bana ait olan sizlerden* şeklinde anlamlandırılmıştır (Malov, 1952: 13; Orkun, 1940: 31). T. Tekin ise bu kelimeyi Orta Türkçedeki **esiz** acınma ünlemi ile ilişkilendirerek, *ne yazık* anlamına gelen acınma ünlemi olarak açıklamıştır (Tekin, 1964: 134-144). Yenisey Yazıtları'nı iki defa yayımlayan İ. V. Kormuşin de T. Tekin'in okuyuşunu kabul etmiş; hatta Yenisey Yazıtları'nın doğru okunmasında, iyi anlaşılmasında çok önemli bir metindibilimsel keşif olarak değerlendirmiştir (Kormuşin, 1997: 5). Biz de ilk önce S. Ye. Malov'un görüşüne katılmıştık (Useev 2007: 1-8). Ancak daha sonra metinlerin kontekstine ve kelimenin cümle içindeki anlamına bakarak bu kelimenin acınma ünlemi olmadığını ve *zavallı; kayran* (hem *zavallı*, hem de *değerli* anlamı var) anlamına gelen bir kelime olduğunu ileri sürmüştük (Useev, 2008: 4405-4415; Useev, 2011: 62-64). T. Tekin'in görüşüne ilk karşı çıkan bilim adamı Kazak âlimi B. Orınbay'dır. O, 2004'te yayımladığı bildirisinde Yenisey Yazıtları'ndaki **esiz** kelimesinin **esiz er, esiz el** sıfat tamlamalarında *değerli* anlamına geldiğini ileri

sürmektedir. Bunun gerekçesi olarak bugünlerde Kazak ve Kırgız Türkçelerinde *zavallı*, *kayran* anlamında kullanılan **esil** kelimesinin Eski Türkçede **esiz** şeklinde ve *değerli* anlamında bulunabileceği tahminini vermektedir (Orınbay, 2004: 70-75). O. F. Sertkaya, **esiz** kelimesini *felâket*, *üzüntü* şeklinde anlamlandırmaktadır (Sertkaya, 2010: 231). R. Alimov, **esiz** / **esil** kelimesinin çağdaş Kırgız, Kazak, Özbek Türkçelerindeki *değerli*, *aziz* anlamlarından ve Eski Türkçe **esirke-** filinden hareketle **esiz** kelimesinin daha çok *değerli*, *kıymetli* anlamına gelen söz, bazen de *yazık* anlamına gelen acınma ünlemi olarak kullanıldığını düşünmektedir (Alimov, 2013: 17-38). Ancak daha sonraki çalışmalarda bu görüşlerden sadece T. Tekin'in görüşü kabul edilmekte, diğer görüşler dikkate alınmamaktadır. Örneğin, E. Aydın, bu kelimeyi *ne yazık* anlamına gelen bir acınma ünlemi olarak anlamlandırmıştır (Yıldırım, Aydın ve Alimov, 2013).

2. Esiz Kelimesinin Leksik Anlamı

R. Alimov'un da belirttiği gibi Kırgız Türkçesinde **esiz** sözü geçmektedir. Bu kelimeyi sözlüğünde ele alan K. K. Yudahin, **esiz** kelimesinin **esil** kelimesine gönderme yapmaktadır (Yudahin, II, 1985: 467). Yani Kırgız Türkçesindeki **esiz** kelimesi **esil** kelimesinin aynıdır. Ancak **esil** kelimesi vefat eden kişiler için söylenen ve acınma anlamı olan bir kelimedir. Fakat R. Alimov'un belirttiği gibi 19. asra ait ilk metinlerde *değerli* anlamında geçmektedir (Alimov, 2013: 25). Üstelik Manas Destanı'nda da **esil** kelimesi *değerli*, *kıymetli* anlamında bulunmaktadır:

S. Karalaev, "Manas", 2010, s. 123	
Özgün Metin	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Eki cüz eken balbanı Esil Manas kabılan Baarın kırıp taştadı.	<i>İki yüzmüş pehlivanı Esil (değerli) Manas kaplan Hepsini öldürdü.</i>
S. Karalaev, "Manas", 2010, s. 50	
Özgün Metin	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Ebin eptep tabayın, Ebi menen uruşup, Esilim Manastı saktap kalayın. Şerim Manas turganda, Kıtay emes kılımdın Kandığın tartıp alayın.	<i>Yolunu bulayım, İyice savaşıp, Değerlim Manas'ı koruyayım. Kaplanım Manas var iken, Sadece Çin değil Bütün dünya hükümdarlığını alıyorum.</i>
S. Karalaev, "Manas", 2010, s. 789	
Özgün Metin	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Alıstan körüp Almambet (Telegeyi teñ esil er, Tegi artık, arslan-şer)	<i>Uzaktan görüp Almambet (Her yeri tam değerli er, Kökü soylu, arslan-şer)</i>
S. Karalaev, "Manas", 2010, s. 924	
Özgün Metin	Türkiye Türkçesine Aktarımı
Erikpey cakın kelgende, Esiliñ töröj körgöndö, Kaalap karap turabı, Kankordu kудay urabı, Dobılbastı bir koydu,	<i>Üşenmeden yakın geldiğinde, Değerlin hükümdarın gördüğünde, O hiç durar mı, Hunkoru Allah vurur mı, Dobulbasa br vurdu,</i>

Gördüğümüz gibi yukarıdaki metinlerde geçen **esil** kelimesi *değerli* anlamına gelerek üç metinde Manas'ı, bir metinde Almambet'i tasvir etmektedir. Demek ki yazıtlardaki **esiz**'in çağdaş Kırgız Türkçesindeki izi olan **esil** kelimesi hem vefat eden kişilere söylenerek acınma bildirmekte, hem de hayattaki kişiler için kullanılarak *değerli, kıymetli* anlamına gelmektedir.

3. Esiz Kelimesinin Morfolojik Yapısı

Esiz kelimesinin anlamını tespit etmede dayanılması gereken ilk verilerden biri bu kelimenin cümle içindeki morfolojik yapısıdır. Yani çekim eki alıp almayışıdır. Çünkü bilindiği gibi ünlem olarak kullanılan kelimeler çekime girememekte, yapım eki alamamaktadırlar (Kudaybergenov vd. 1980: 462; Akalın, 2009: 408). Buna göre ele alınan kelimenin **esiz+im**, **esiz+iñ**, **esiz+ler+im** şekillerinin, yani iyelik ve çokluk ekleriyle çekime girmiş şekillerinin bulunması **esiz** kelimesinin bir acınma ünlemi olabileceği ihtimalini zayıflatmaktadır. Ancak bazen bazı ünlemler iyelik eki gibi çekim eklerini alabilmektedirler. Fakat bu durumlarda bunların artık kalıplaşması gerekmektedir. Yani çekim ekinin görevinin unutulması ve her zaman öyle kullanılması lazımdır. Ancak **esiz** kelimesi, aşağıda göreceğimiz cümlelerde çekime girmekte ve yapısındaki çekim ekleri de görevini yerine getirmektedirler.

1. Kök eki ayrılan ve +im iyelik eki alan **esiz+im** kelimesi

Uyuk-Tarlak (E 1) Yazıtı'nda geçen 'Esiz elime, kunçuyıma, oğlanıma, bodunıma, esizime altmış yaşımda [adırlıtım]: (*Değerli devletimden, eşimden, oğullarımdan, değerlilerimden altım yaşımda [ayrıldım]*)' cümlesindeki **esizim** kelimesi **esiz:m** (**am:zis**) şeklinde yazılmıştır (Foto 1, Çizim 1). Metnin orijinalinden de anlaşılacağı üzere, cümlede **adırlı-** fiili yazılmamıştır. Ancak **altımış yaşımda** dedikten sonra **adırlıtım** yüklemının geleceği ve yüklemın yazı alanına sığmadığı için yazılmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü yazıtların çoğunda bulunma hâli ekiyle geçmiş sayı sıfatlarından sonra hemen hemen her zaman (E 22, 1; E 3, 4; E 32, 11) **adırlı-** fiili gelir. **Adırlı-** (ayrıl-) fiili ise kendisinden önce ayrılma hâli ekini almış bir ismin gelmesini gerektirmektedir. Demek ki, burada **am:zis** harfler grubu **esizim-e** (ne yazık) acınma ünlemi değil; **esiz** köküne **+m** iyelik eki ile **+e** yaklaşma / ayrılma hâli ekinin birleşmesinden oluşan, *değerlilerimden* anlamına gelen kelimedir. Bunu **esiz (zis)** kelime kökünün **+m** iyelik ve **+e** yaklaşma/ayrılma hâli ekinden Eski Türk yazıtlarında kelimeleri ayıran ayraç işareti (:) ile ayrılması (**am:zis**) kanıtlamaktadır. Bu ayraç işareti (:) Yenisey Yazıtları'nda kelime kök veya gövdelerini (anamlı dil öğelerini) eklerden (görevli dil öğelerinden) ayırmak için de kullanılmıştır (Kormuşın, 1997: 19; Useev, 2011: 31). Örneğin: söz konusu kelimenin bulunduğu yazıtta geçen **bodun:ka** kelimesinin gövdesi olan **bodun** kökü **+ka** hâl ekinden iki nokta ile ayrılmıştır (aq:NDB). Bundan başka Çaa-Hol X (E 22) Yazıtı'nda 'Üç elig yaşım:da (aD:mVJ) adırlıdım (*Kırk üç yaşım:da ayrıldım*) (E 22, 1)' cümlesinde **yaşım:da** kelimesinin **+da** bulunma hâli eki aynı (:) ayraç işareti ile ayrılmıştır. Bu bağlamda **esizime** şeklindeki bu kelimenin kökünün leksik anlama sahip **esiz** kelimesi ve eklerinin **+im** I. şahıs iyelik ve **+e** ayrılma hali ekleri olduğunu ileri sürmek mümkündür. Üstelik aynı cümleinin başında **esiz** kelimesinin ek almadan bulunması bu görüşümüzü kanıtlamaktadır.

Ancak **esizim** kelimesini bazı ünlemlerin çekimlenmesi ile açıklamak mümkündür. Çünkü bazen ünlemler çekimlenmiş kelimelerden oluşmaktadır. Örneğin, Türkiye Türkçesindeki **başla-** fiilinden yapılmış **başlatma** ve **başlarım** kelimeleri ettirgenlik kategorisi ve zaman ekleri ile çekimlenerek ünlemleşmiştir (Dinar, 2016: 28-32). Ancak böyle ünlemlerin tek şekli olup, artık kalıplaşmış ifade gibi kullanılması gerekmektedir. Oysa **esiz** kelimesi yazıtlarda sadece I. şahıs iyelik ekini değil, aşağıda göreceğimiz gibi II. şahıs iyelik ekini ve çokluk ekini de almaktadır. Yani çekimlenmektedir.

2. +**iy** II. şahıs iyelik eki almış **esiziñ** kelimesi

İki yazıtta, Yenisey Yazıtları'ndan Oçurı I (E 26) Yazıtı'nda ve Altay Yazıtları'ndan Yabogan (A 84) Yazıtı'nda **esiz** kelimesi +**iy** II. şahıs iyelik eki almış şekilde geçmektedir: **Esiziñ**, er at Ur... (*Değerlin, er adı Ur...*) (E 26, 13) (Useev, 2011: 456); Ay teg eşiniz, **esiziñ** eşin! Edgüti ayañ, terin! (*Ay gibi (güzel) eşiniz, değerli eşiniz (bu dünyada kaldı). (Siz şimdi onun çocuklarını) iyice koruyun (ve mal-mülkünü) toplayın!*) (Konkobaev, Useev, Şabdanaliev, 2015: 267-268). Bu cümlelerde yazıtı yazan şahıslar vefat eden kişiye seslenerek onun yakınlarını *değerlin* anlamına gelen **esiziñ** kelimesi ile nitelendirmektedirler. Örneğin, Yabogan (A 84) Yazıtı'nda geçen '**esiziñ** eşin (*değerli eşin*) [IJ]IYs]' tabirinde yazıtı yazan şahıslar yazıt sahibinin eşini **esiz** köküne +**iy** II. şahıs iyelik eki ekleyerek nitelendirmişlerdir (Çizim 2, Foto 2). Bu kelimeyi de *değerlin* şeklinde anlamlandırmaktan başka bir yol yoktur. Çünkü bundan sonra gelen ve *eşin, eşiniz* anlamına gelen **eşin** kelimesi de aynı – **eş** kelime kökü +**iy** II. şahıs iyelik eki – morfolojik yapıya sahiptir.

3. Çokluk eki alan **esizlerim** kelimesi

Ele alınan kelime Eerbek I (E 147) Yazıtı'nın beşinci satırında **esizlerime** şeklinde geçmektedir: Bodunuma, bukunıma bökmedim, ayıta, esizime (amZs), ulugım, kiçigime bökmedim, ayıta, **esizlerime** (amrlZs) (*Devletime, halkıma doyamadım, ne yazık, değerlilerime, büyüklereim, küçüklerime doyamadım, ne yazık, değerlilerime!*) (E 147, 5) (Useev, 2011: 600-601).

Bu cümlede ele alınan kelime +**ler** çokluk ekini almıştır. Yazıtlardaki **ayıta**, **açıga** gibi diğer acıma ünlemlerinin hiçbiri çokluk ekini almamıştır. Çokluk eki aldığına göre Köktürk harfli yazıtlardaki **esiz** kelimesi bir acınma ünlemi değil, *değerli* anlamına gelen, dolayısıyla çekime girebilen bir kelimedir. Bize göre bu kelime cümle başından beri birer birer sayılmakta olan **bodunım**, **bukunım**, **ulugım**, **kiçigim** isimlerini genelleme, toplama görevini yerine getirmektedir.

Bu örnekler **esiz** kelimesinin yazıtlarda kalıplaşmış bir ünlem değil, çekime giren bir isim olarak kullanıldığını ispatlamaktadır.

4. Esiz Kelimesinin Sentaktik Görevi

Esiz kelimesinin anlamını tespit etmede dayanılması gereken önemli verilerden biri bu kelimenin geçtiği cümleler, kelime grupları, bu cümlelerin, kelime gruplarının genel anlamıdır. Bundan dolayı yazıtlardaki cümleleri birer birer ele almak gerekmektedir. Bilindiği gibi ünlemler söz dizimi çalışmalarında cümle dışı öge olarak değerlendirilmektedir. Çünkü ünlemlerin yüklem, özne, tamlayıcı gibi cümle oluşturu

görevi bulunmamaktadır (Kudaybergenov vd. 1980: 462). Aslında ünlemler verici ile alıcı / hatip ile muhatap arasında mesajın iletilmesinde uyarıcı ve kuvvetlendirici görevi görürler (Alyılmaz, 1999: 534-540). Buna göre **esiz** kelimesi de yazıtlardaki cümlelerde belirli bir yerlerde, kalıplaşmış bir şekilde bulunarak cümlenin diğer öğeleri ile ilişki içinde olmaması gerekmektedir. Ancak yazıtlara baktığımızda **esiz** kelimesinin sıfat tamlamasında sıfat unsuru, cümle içinde genelleme öğe, açıklayıcı öğe, isim yüklemine isim ögesi olarak görev yaptığını görmekteyiz. Bundan dolayı aşağıda bunları ayrıntılı bir şekilde ele almayı uygun gördük.

1. Sıfat tamlamasında sıfat unsuru olarak yer alması

Bir sıfat unsuru ile bir isim unsurunun meydana getirdikleri kelime grubu (Ergin, 1999: 380), bir isim unsurunun bir sıfat unsuruyla nitelendiği veya belirtildiği kelime grubu (Karahana, 2007: 48), tamlananı yalın hâldeki isim kelime grubu (Caparov, 1979: 59) ve varlıkların durumlarını, biçimlerini, renklerini kısacası nasıl olduklarını bildiren niteleme sıfatlarının bir isimle birlikte kullanımından ortaya çıkan niteleme sıfatları + isimden kurulu tamlamalar ve isimleri aitlik, işaret, sayı, soru, belirsizlik ve diğer yönlerden belirten belirtme sıfatları ile isim / isim gruplarıyla oluşturdukları belirtili sıfat tamlamaları (Alyılmaz, 1994: 20, 118) olarak tanımlanan sıfat tamlaması sıfat ve isim unsurundan oluşmaktadır. Yenisey Yazıtları'ndaki kök halindeki **esiz** kelimesinin kullanımına bakarsak söz konusu kelimenin sıfat tamlamasının sıfat unsuru olarak yer aldığını görürüz:

a. Esiz er (*değerli er*)

Uybat II (E 31) Yazıtı'nın beşinci satırı '*...ta esiz er iki oğlun birle ölti: ...da değerli er iki oğluyla birlikte öldü*' şeklindeki cümleden oluşmaktadır. Bu cümlede **er** kelimesi ile verilen yazıt sahibinin herhangi bir olayda iki oğluyla birlikte vefat ettiği anlatılmaktadır. Dikkat edersek **er** kelimesi **esiz** kelimesi ile nitelendirilerek '*esiz er (değerli er)*' şeklindeki bir sıfat tamlamasını oluşturmaktadır.

b. Esiz er başı (*Değerli erler başı, komutan*)

Abakan (E 48) Yazıtı'nın onuncu satırı '*Erdemi bar için kanında Kü Tutuk atka tegmiş begim, esiz er başı, ayıta, açığa (Erdemi var olduğu için hükümdarından Kü Tutuk adına sahip olan beyim, değerli erler başı, ne yazık, ne acı!)*' şeklindeki cümleden oluşmaktadır. Bu cümlede **esiz** kelimesi '*esiz er başı (değerli askerinin başı, komutan)*' sıfat tamlamasında sıfat unsuru olarak yer almaktadır.

c. Esiz kün-ay, esiz el-kan (*Değerli güneş ve ay, değerli devlet ve hükümdar*)

Yukarıdaki **esiz er**, **esiz er başı** tabirlerindeki **esiz** kelimesini acınma ünlemi olarak görmek isteyenler itiraz edebilirler. Ancak Eerbek I (E 147) Yazıtı'nda geçen '*Kök teñride esiz kün-ay ermiş, yağız yerde esiz el-kan ermiş, bökmeyim, ayıta (Gökyüzünde değerli güneş-ay imiş (varmış), yağız yerde değerli devlet-han imiş (varmış), (onlara) doymadım, ne yazık!)*' cümlesindeki **esiz kün-ay** ve **esiz el-kan** tabirlerindeki **esiz** kelimesini *ne yazık* diye tercüme ederek acınma ünlemi olarak kabul etmek çok mantıksız gelmektedir. Bunu bu cümledeki **esiz** kelimesini bir acınma ünlemi olarak kabul eden okuyuşlar göstermektedir. Örneğin, söz konusu yazıt ilk olarak yayımlayan ve **esiz** kelimesini hep acınma ünlemi olarak kabul eden İ. V. Kormuşin, söz konusu cümleyi şu şekilde okuyup anlamlandırmıştır: Kök teñride esiz kün-ay ermiş, yağız yerde esiz el-kan ermiş,

bökmedim, yıta (*Gökyüzünde, ne yazık ki, güneş ve ay imiş, yağız yerde, ne yazık ki, devlet ve hükümdar imiş, (sizlere) doymadım, ne acı!*) (Kormuşin, 1997: 254). E. Aydın da 'Kök teñride esiz kün-ay ermiş, yağız yerde esiz el-kan ermiş, bökmedim, yıta (*Mavi gökte, yazık! Güneş (ve) ay imiş, yağız yerde, ne yazık! Yurdun hanı imiş, doymadım, eyvah!*)' (Yıldırım, Aydın ve Alimov, 2013: 235-236). Bu anlamlandırmalara göre gökyüzünde güneş ve ayın, yağız yerde de devlet ve hükümdarın olması üzüntü verici, acı duygusunu uyandırıcı bir olay olarak kabul edilmektedir. Oysa yazıtlarda merhumun güneş ve aya, devleti ve hükümdarına doyamamasından kaynaklanan üzüntü acınma ünlemi ile dile getirilmektedir. Demek ki 'Kök teñride esiz kün-ay ermiş, yağız yerde esiz el-kan ermiş, bökmedim, ayıta (*Gökyüzünde değerli güneş-ay imiş (varmış), yağız yerde değerli devlet-han imiş (varmış), (onlara) doymadım, ne yazık!*)' cümlesindeki **esiz kün-ay** ve **esiz el-kan** tabirlerini sıfat tamlamaları olarak kabul etmek, **esiz** kelimesini *değerli* anlamına gelen ve gökyüzündeki güneş ve ayın, yeryüzündeki devlet ve hükümdarın merhum için değerli bir varlıklar olduğunu yansıtan bir sıfat unsuru olarak anlamlandırmak cümlelerin genel anlamına uygun gelmektedir. Bir başka deyişle, cümle anlamlı bir içeriğe sahip olmaktadır.

2. İsim yüklemine isim olarak kullanılması

İsimden kurulmuş yüklem ek fiille görülen geçmiş ve öğrenilen geçmiş zamanda çekime giren isim ya da isim gruplarından meydana gelmekte ve isim cümlesini kurmaktadır (Karahan, 2007: 96). Köktürk harfli yazıtlardaki isim yüklemeleri **er-** ek fiilinin ve sona alınmış zamirin yardımıyla çekime girmektedirler. Ek fiil ve zamirler bazen düşebilmektedir (Alyılmaz, 1994: 215; Tekin, 2007: 207). Ele aldığımız **esiz** kelimesi iki yazıtta isim yüklemine isim unsuru olarak yer almıştır. Elegeşt I (E 10) Yazıtı'nın üçüncü satırındaki 'Kök teñride kün-ay **esiz** ermiş, ayıta, esizime adırılıtm (*Gökyüzünde güneş-ay değerli imiş, ne yazık, değerlilerimden ayrıldım*)' cümlesinde **esiz** kelimesi **-miş** görülen geçmiş zaman eki ile çekime giren **er-** yardımcı fiili ile birlikte isim yüklemine oluşturmaktadır. Genel olarak **esiz / esizim** kelimesini acınma ünlemi olarak ele alan E. Aydın, bunu fark ederek yukarıdaki cümleyi 'Kök teñride kün-ay **esiz** ermiş (*Gökyüzünde güneş (ve) ay, zavallı imiş*)' diye okuyup anlamlandırmıştır (Yıldırım, Aydın ve Alimov, 2013: 42). İ. V. Kormuşin, **esiz** kelimesini acınma ünlemi olarak değerlendirdiği için anlamlı bir cümle elde edememiş, bundan dolayı tercüme ederken kelimelerin yerini değiştirmiştir: *Gökyüzünde, ne yazık, güneş-ay imiş* (Kormuşin, 1997: 237). Gördüğümüz gibi bu tercümede yan yana duran **esiz** ve **ermiş** kelimeleri birlikte ele alınması gereken, İ. V. Kormuşin, **esizi** cümlelerin başına getirerek orada acınma ünlemi olarak anlamlandırmıştır. Yani kendi görüşüne göre cümle öğelerinin yerini değiştirmiştir. Bize göre bu cümledeki eksiz **esiz** kelimesi isim yüklemine isim ögesi olarak yer almakta ve gökyüzünde değerli güneş ve ayın bulunduğunu bildirmektedir.

Esiz kelimesinin isim yüklemine isim olarak kullanıldığı örnek Köjeelig Hovu (E 45) Yazıtı'nda da görülmektedir: Elim esiz erinç, Yüz Kümül bodunum esiz erinç (*Devletim değerlidir; Yüz Kümül milletim değerlidir*) (E 45, 9). İ. V. Kormuşin, buradaki **erİNÇ** kelimesini *keder; üzüntü* anlamına gelen **erİNÇ** kelimesi ile ilişkilendirerek ele alınan cümleyi 'Devletim, ne yazık, ne keder! Yüz Kümül halkım, ne acı, ne keder!' diye tercüme etmiştir (Kormuşin, 1997: 219). Oysa **ErİNÇ** kelimesi Orhon Yazıtları'nda

isim yüklemelerinde de kullanılan bir edattır (Tekin, 2003: 160-161). Üstelik Eski Uyurca ve Karahanlıcada görülen **erinc** kelimesi acınma ünlemi değil, *mutsuzluk*, *keder* ve *mutsuz*, *kederli* anlamına gelen bir kelimedir (Nadelyayev vd.: 1969: 178). Bundan dolayı biz **erinc** kelimesini Orhon Yazıtları'nda olduğu gibi isim yüklemine oluşturmada kullanılan bir edat olarak değerlendirmeyi uygun görmekteyiz.

3. Genelleme öge olarak kullanılması

Uyuk-Tarлак (E 1) Yazıtı'nda yer alan 'Esiz elime, kuñçuyıma, oğlanıma, bodunıma, **esizime** altmış yaşında [adırlıtım] (*Değerli devletimden, eşimden, oğullarımdan, değerlilerimden altım yaşında [ayrıldım]*)' şeklindeki cümlede **esiz** kelimesi iki farklı şekilde, **esiz** ve **esizime** şekillerinde bulunmaktadır. Bu cümleyi tahlil edersek, yazılmayan ve *ayrıldım* anlamına gelen **adırlıtım** kelimesi yüklem olmaktadır. **Altmış yaşında** kelime grubu da zaman tümlecidir. Demek ki yazıt sahibi altmış yaşında birilerinden ayrılmıştır. Kimlerden, nelerden? Bu sorulara cevap vermesi gereken ayrılma yer tümlecinin olması gerekmez mi? Bize göre **elime**, **kuñçuyıma**, **oğlanıma**, **bodunıma** kelimeleri yazıt sahibinin kimlerden ayrıldığını gösteren ayrılma yer tümleçleridir. Cümle başındaki **esiz** kelimesi bunları nitelemektedir. Yani *değerli* anlamına gelen **esiz** kelimesi devletin (el), eşinin (kuñçuy), oğullarının (oğlan), halkının yazıt sahibi için kıymetli olduğunu göstermektedir. O zaman bunlardan sonra gelen **esizime** kelimesi nedir? İşte burada cümle öğelerinin özelliklerine, cümle türlerine dikkat etmek lazımdır. Bazı cümlelerde aynı görevi yüklenmiş ve birbirine anlam ve yapı bakımından bağlı olmayan birden fazla aynı öge bulunabilmektedir. Buna göre basit cümleler aynı özne ögeli, aynı yüklem ögeli, aynı yer tamlayıcısı ögeli, aynı nesne ögeli ve aynı zarf ögeli basit cümleler olarak beşe ayrılmaktadır (Balakaev, 1969: 213-214; Caparov, 1979: 242). Bu bağlamda **elime**, **kuñçuyıma**, **oğlanıma**, **bodunıma** kelimelerini aynı görevi yüklenmiş ve birbirine anlam ve yapı bakımından bağlı olmayan ayrılma yer tümleçleridir. Demek bu cümle ayrılma yer tümleç ögeli basit cümledir. Cümledeki aynı öğeleri birleştirerek bunları genelleyen bir kelime bulunur. Bu kelimeye genelleme öge adı verilir (Caparov, 1979: 240). Genelleme öge her türlü kelime türünden oluşarak aynı öğelerin başına ya da sonuna gelebilir (Yuldaşev vd, 1981: 427). Bize göre 'Esiz elime, kuñçuyıma, oğlanıma, bodunıma, **esizime** altmış yaşında [adırlıtım] (*Değerli devletimden, eşimden, oğullarımdan, değerlilerimden altım yaşında [ayrıldım]*)' cümlesinde vefat eden kimse değerli devletinden, eşinden, oğullarından, milletinden ayrıldığını yazmakta ve bunların hepsini birleştirerek **esizime** kelimesi ile genellemektedir¹. Bunu cümle başındaki *değerli* anlamına gelen **esiz** kelimesi ile nitelendirilmesi kanıtlamaktadır. Yani merhum genellediği kimseleri cümle başında **esiz** kelimesiyle *değerli* diye nitelemekte ve cümle sonunda da *değerlilerimden* anlamına gelen **esizime** sözcüğüyle genellemektedir (Useev, 2009: 244). Üstelik cümle başında **esiz**, cümle ortasında **esizime** şeklinde yer alması bu ihtimali güçlendirmektedir.

1 Bilim adamlarının bir kısmı **esizime** kelimesinin ssonundaki e sesini bir vokativ eki olarak anlamlandırmaktadırlar. Biz de bu sesin bazı cümlelerde iyelik eklerinden sonra gelen yönelme ve ayrılma hali eki olduğunu düşünüyoruz. Örneğin, Eerbek I (E 147) yazıtında geçen 'Kuyda **kuñçuyıma** bökmedim, ayıta, buña, özde **oğlımka** bökmedim, ayıta, buña! (*Evdaki eşime doymadım, ne yazık, ne keder, vadideki oğullarıma doymadım, ne yazık, ne keder!*)' cümlesinde bulunan **kuñçuyıma** kelimesindeki +a ekini vokativ eki, **oğlımka** kelimesindeki +ka ekini de ayrılma hali eki olarak ayrı ayrı anlamlandırmak mümkün değildir. Bize göre her ikisi ayrılma hali ekidir. Bu konuyu ileride ayrı bir çalışmada ele alacağız.

Sonuç

Güney Sibiryaya Yazıtları'nda **esiz**, **esizim**, **esizime**, **esiziñ**, **esizlerime** şeklinde geçen **esiz** kelimesi bilim adamlarının bir kısmı tarafından ne yazık anlamına gelen acınma ünlemi olarak açıklanmaktadır. Ancak söz konusu kelimeyi bu şekilde anlamlandırmak yazıtların içeriğine, kelimenin cümle içindeki görevine uymamaktadır. Örneğin, Elegeşt I (E 10) Yazıtı'nın üçüncü satırındaki 'Kök teñride kün-ay **esiz** ermiş, ayta, **esizime** adırılıtm (*Gökyüzünde güneş-ay değerli imiş, ne yazık, değerlilerimden ayrıldım*)' cümlesinde geçen **esiz** ev esizime kelimelerini acınma ünlemi olarak kabul ettiğimizde cümle hiçbir anlama sahip olmamaktadır. Bundan dolayı **esiz** kelimesini acınma ünlemi olarak görmekte ısrar eden bilim adamları bu cümleyi anlamlandırmada kelimelerin yerini değiştirme gibi kabul edilemez bir yola girmişlerdir. Üstelik gövde ve eke ayrılabilen – esizim, esiziñ, esizlerim – kullanımları, ele alınan kelimenin acınma ünlemi olabileceğine şüphe uyandırmaktadır. Bize göre B. Orinaby ile R. Alimov'un haklı olarak belirttikleri gibi **esiz** kelimesi acınma ünlemi değil, *değerli* anlamına gelerek yazıt sahiplerinin kendilerinden ayrılmakta olduğu devleti ve hükümdarını, ayı ve güneşini, halkını; eşini, oğullarını, akrabalarını niteleyen, onların yazıt sahipleri için değerli olduklarını yansıtan bir cins isimdir.

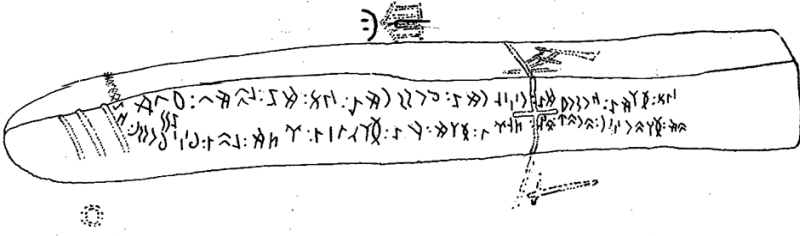
Kaynakça

- AKALIN, Ş. H. (2011). 'Türkiye Türkçesinde Ünlem (Terim ve Tanım, Tasnif, Ünlem Olan Kelimeler, Söz Dizimi İle İlgili Sorunlar)'. *Türk Gramerinin Sorunları II*, TDK Yay., Ankara, 1999, s.476-491.
- ALİMOV, R. (2013). 'Eski Türk Runik Metinlerdeki Esiz Üzerine', *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 49, s. 17-38.
- ALYLMAZ, C. (1994). *Orhon Yazıtlarının Söz Dizimi*. Erzurum.
- ALYLMAZ, C. (1999). Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri. *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara, 534-540.
- ALYLMAZ, C. (1999). Zamir n'si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?. *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara, 403-415.
- BALAKAEV, M. B. (1959). *Sovremenny Kazahskiy Yazık, Sintaksis*. Almatı.
- BAZİN, L. (1958). 'La turcologie: bilan provisoire'. *Diogene*, (24).
- CAPAROV, A. (1979). *Kırgız Tilinin Sintaksisi*. Frunze: Mektep.
- CLAUSON, G. (1962). *Turkish and Mongolian Studies*. London: Prize Publication Fund.
- DİNAR, T. (2016). 'Türkiye Türkçesinde Bir Ünlemleşme Örneği: Başlatma – Başlarım'. *Gazi Türkiyat*, Güz 2016/19. s. 23-34.
- ERGİN, M. (1999). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- KARAHAN, L. (2007). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARALAEV, S. (2010). *Manas: Baatırdık Epos*, (Yayına haz. Caynakova, Aynek ve Akmataliev, Abdıldacan), Bişkek: Kırgız Bilimler Akademisi yayınları.
- KONKOBAEV K, USEEV N, ŞABDANALİEV N. (2015). *Altay Cumhuriyeti'ndeki Eski Türk Yazıtları Albümü*. Almatı: Gılım, Türk Akademisi yay.
- KORMUŞİN İ. V. (1997). *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii*. Moskova.
- KORMUŞİN İ. V. (2008). *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii: Grammatika i Tekstologiya*. Moskova.

- KUDAYBERGENOV S. vd. (1980). *Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası. I Bölüm. Fonetika cana Morfologiya*. Frunze: İlim.
- MALOV S. Ye. (1952). *Yeniseyskaya Pismennost Tyurkov*. Moskova.-Leningrad.
- NADELYAYEV, V. M. vd. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar*, Leningrad: Nauka.
- ORINBAY, B. (2004). ‘Köne Türki Cazba Eskertiřterindegi Esiz, Yıta Sözderiniñ Magması’, *Köne Türki Cazularınıñ Zerttelüi: Bügünü men Bolaşağı (Döngelek Üstel Materiyaldarı)*, Astana, s. 70-77.
- ORKUN, Hüseyin Namık. (1994). *Eski Türk Yazıtları*. 3. Basım, Ankara: TDK Yay.
- SERTKAYA, O. F. (2010). ‘Yenisey Yazıtlarından 10, 25, 41, 51, 70, 109 ve 110 Üzerine Etimolojik Açıklamalar ve Düzeltmeler’. *I. Uluslararası Uzak Asya’dan Ön Asya’ya Eski Türkçe Bilgi Söleni Bildiri Metinleri* (Editörler: Doç. Dr. Cengiz Alyılmaz, Yard. Doç. Dr. Özgür Ay, Yard. Doç. Dr. Metin Yılmaz), 18-20 Kasım 2009, Afyonkarahisar, s. 227-238.
- ŞÇERBAK, A. M. (1970). ‘Yeniseyskiye Runičeskiye Nadpisi. K İstorii Otkrıtiya i İzüçeniya’. *Tyurkologičeskiy Sbornik 1970*. s. 111-134.
- TEKİN, T. (1964). ‘On a Misinterpreted Word in the Old Turkic Inscriptions’, *UJb* 35, p. 134-144.
- TEKİN, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul.
- USEEV, N. (2007). ‘Esizime mi? Sizime mi?’. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, s. 1-8.
- USEEV, N. (2008). ‘Yenisey Yazıtlarındaki Acınma Ünlemleri’, *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Türk Dili Kurumu, Ankara 2008, 20-25 Ekim, s. 4405-4415.
- USEEV, N. (2009). *Yenisey Yazıtlarının Söz Dizimi*, basılmamış doktora tezi, Bişkek.
- USEEV, N. (2011). *Yenisey Cazma Estelikleri I: Leksikası cana Teksster*. Bişkek: Kırgız Milli Bilimler Akademisi ve KTMÜ yay.
- YILDIRIM, F. AYDIN, E. ALİMOV, R. (2013). *Yenisey – Kırgızistan Yazıtları ve İrk Bitig* (yay. haz.: Mehmet Ölmez), Ankara.
- YUDAHİN, K. K. (1985). *Kirgizsko-Russkiy Slovar’, II*, Moskova.
- YULDAŞEV, A. A vd. (1981). *Grammatika Sovremennogo Başkirkogo Literaturnogo Yazıka*. Moskova: Nauka.

(Foto 1. Uyuk-Tarlak (E 1) Yazıtı'ndaki am:zis kelimesi. N. Bazılhan)

(Çizim1. Uyuk-Tarlak (E 1) Yazıtı'nın çizimi. N. Bazılhan)

(Foto 2. Yabogan (A 84) Yazıtı'ndaki IJIJYs tabiri. N. Useev)

Handwritten text in Cyrillic script, likely a drawing or reconstruction of a manuscript. The text is arranged in several lines, with some characters appearing to be stylized or connected. A specific word or phrase is enclosed in a rectangular box. The text includes the following elements:

Handwritten text in Cyrillic script, likely a drawing or reconstruction of a manuscript. The text is arranged in several lines, with some characters appearing to be stylized or connected. A specific word or phrase is enclosed in a rectangular box. The text includes the following elements:

1927 յայտնուածն

ШАТИН-ЕРКЕ

(Çizim 2. Yabogan (A 84) Yazıtı'nın çizimi. N. Useev)